

Свакоме ко је имао прилике да у својим рукама држи први број *Жупског зборника* јасно је да пред собом има хвале вредан покушај групе младих људи да уз велики труд сачувају и отргну од заборава део материјалне али и духовне културе Жупе која поседује неоспорну посебност у односу на друге крајеве Србије. Самим тим, они чувају и свеукупну културну и духовну баштину Србије као целине. С обзиром на веома успели први број, не сумњамо да ће Издавачки савет, Редакциони одбор и уредници *Жупског зборника* (Мр Драгомир Бонцић и Иван Брборић) у томе успети.

Мр Владимир Љ. ЦВЕТКОВИЋ

Синиша Пауновић,
Кад су летеле камилавке,
Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”,
Чачак, 2006, 262 стр.

Оставштина дугогодишњег новинара *Политике* Синише Пауновића чува се у Градској библиотеци „Владислав Петковић Дис” у Чачку. Преузимањем легата С. Пауновића, Библиотека се обавезала у договору са породицом да поред чувања успомене повремено објављује и поједине рукописе. *Кад су летеле камилавке* је први од неколико рукописа предвиђених за објављивање а састоји се из три целине: брошуре под насловом *Крвава православна литија у Београду на дан 19. јула 1937. године*, рукописа *Кад су летеле камилавке* и дела дневничких белешки под насловом *Из Дневника Синише Пауновића*. Предговор под насловом *Сведочење из смутног времена* написао је Владимир Димитријевић, док је Марија Оробовић на крају књиге дала основне податке о Синиши Пауновићу и његовој оставштини.

Књига Синише Пауновића *Кад су летеле камилавке* је одличан повод за разговор на тему о историјским изворима. Склапање конкордата између Краљевине СХС/Југославије и Ватикана је једна од историографских тема о којима је много писано (поред аутора на које се позива писац предговора треба свакако поменути још Виктора Новака, Драгољуба Живојиновића, Бранка Петрановића, Мирка Петровића, Ђокау Слијепчевића, Ивана Мужиха, Тодора Стојкова, Милоша Мишовића, потом сећања Милана Стојадиновића, патријарха Гаврила Дожића, Петра Иванишевића) а такође постоји и читава збирка објављених извора на ову тему. Контрадикторно је међутим да се ради о теми о којој се и данас релативно мало зна, тј. постоје велике празнине и непознанице о многим важним детаљима везаним за почетак, ток и завршницу конкордатског сукоба. Као највеће непознанице до данас остају болест и смрт патријарха Варнаве, позадина сукоба СПЦ и државе тј. владе Милана Стојадиновића, држање појединих епископа током сукоба и сл. Делимичан разлог за митологизацију конкордатског сукоба лежи у недостатку аутентичних извора првог реда. Наиме и поред знатног броја докумената у фондовима Архива Србије и Црне Горе као што су фондови Милана Стојадиновића, Двора, Министарства правде, ЦПБ-а; фондови Архива САНУ, Милан Антић, Грађа о конкордату итд. на основу којих је могуће реконструисати основне чињенице и ток догађаја, истраживачима још увек измичу многи детаљи, од атмосфере у друштву те 1937. године, држања појединих актера, закулисних радњи и договора итд. До

данас су истраживачима остали недоступни документи из Архива Синода СПЦ-а али и полицијски и судски списи настали поводом и у току конкордатског сукоба. Управо из тог разлога књиге као што је ова заслужују посебну пажњу и чини се да је велика штета што она није објављена много раније, још у време када су мишљење о њој дали уважени професори Радован Самарџић и Јован Марјановић.

Аутор анонимног писма упућеног Синиши Пауновићу, поводом критике коју је на рачун његовог текста, *НИИ*-у упутио владика Сава (а које је такође у прилогу објављено у овој књизи) пита на једном месту коме треба веровати, Пауновићу или владици. Најпростији одговор са становишта историчара био би никоме или обојици. Тек упоређивањем више оваквих и других извора, што прворазредних то и оних другог и трећег реда могуће је извести потпунију реконструкцију. Доктор Славенко Терзић је у праву када у рецензији каже да Пауновић поједностављује ствари и да се ради о само једном виђењу онога што се дешавало у Патријаршији и око ње тих дана, али камо среће да имамо што више оваквих сведочења. Наравно да ће читаоци посумњати у аутентичност дијалога који се наводе, јер је људско сећање варљиво и тешко да би било ко могао аутентично да пренесе ток неког разговора чак и када би водио белешке о томе, али оно чему треба посветити пажњу је основна порука, атмосфера, односи међу појединцима, на пример у листу *Политика* или у Патријаршији, понашање и активност појединих личности и слично, у чему Пауновић много не греша.

Владика Сава (Вуковић), један од ретких познавалаца историје Српске православне цркве, критиковао је Пауновића на неким детаљима, покушавајући да оспори његов текст у целини, али је и сам при том чинио неке грешке. Он на пример наводи Пауновићеве речи, према тексту у *НИИ*-у, да је прота Калуђеровић био управник Патријаршије, а Пауновић према тексту у књизи напротив каже да је Калуђеровић долазио код свог пријатеља протојереја Арсенија који је био управник Патријаршије. Чини се да је главни разлог критике владике Саве било изношење детаља о односима у Патријаршији, сукоба међу архијерејима, Пауновићев приказ њихових личних односа, сујете, политичких и интересних подела које су владале. Ако се Пауновићеви наводи у овом погледу упореде са другим изворима, онда се види да он у великој мери доноси податке у које се може имати поверења иако то не оставља позитивну слику о стању међу епископатом.

Други врло значајан закључак који се стиче читањем ове књиге тиче се улоге опозиционих фактора у конкордатској борби, намера опозиције да преко конкордата руше владу Милана Стојадиновића и њихових утицаја на појединце у СПЦ-у. Навешћемо само неке примере: патријарх Гаврило у својим сећањима пише да је у чисто црквени проблем била уплетена политичка борба уперена против Владе.¹ Гаврило Дожић посебно наглашава дволичну улогу Војислава Јањића, који је на једној страни подржавао конкордат а на другој се борио против њега, уцењујући Милана Стојадиновића и тражећи од њега министарско место.² Радован Казимировић, професор у пензији, писао је Милану Стојадиновићу 17. априла 1937. године да је патријарх Варнава организовао „мрачне силе и попове” да осујети конкордат и да му у томе помажу поп Воја Јањић, „наш Распућин”, Марко Цемовић и Бошко Богдановић.³ О улози Богдановића Пауновић много говори. Маја 1937.

¹ *Мемоари патријарха српског Гаврила*, Београд, 1990, стр. 93 и 96.

² МПСГ, стр. 108–109.

³ АСЦГ, Председништво Министарског савета, Централни пресбирио (ЦПБ), 38-70-194.

почело је разматрање конкордата у посебном одбору Народне скупштине чији је председник био др Војислав Јањић. Опозиција у парламенту и јавност која је била нерасположена према Милану Стојадиновићу, искористила је питање конкордата. Тврдили су да он отвара врата Католичкој цркви и њеном прозелитизму. Исти тај Воја Јањић је 1915. био делегат Краљевине Србије у Ватикану у време ратификације конкордата а маја 1925. је поново био у делегацији која је водила преговоре са представницима Свете столице.

Већина епископата и свештенства није била спремна да прихвати конкордат такав какав је али нису сви били одлучно ни за одбацивање сматрајући да је он прихватљив уз одређене корекције. Митрополит Гаврило је на Преображење 1937. држао говор на Цетињу, после архијерејске литургије, и рекао да питање конкордата не сме бити повод за политичке борбе, а најмање православна црква сме да дозволи да се увуче на улицу и да служи разним политичарима или партијама да помоћу цркве руше режим и долазе до личне користи. Митрополит је такође говорио о дужности верника да се не заносе разним агитацијама које иду за тим да се слаби моћ државе. Нагласио је да треба имати поверења у Владу јер она има поверење круне. Оштро је говорио против оних који се појављују као чувари цркве, а са црквом у ствари немају никакве везе.⁴ За ову тврдњу патријарха одличну илустрацију представља Пауновићево сведочење о Илији Трифуновићу Бирчанину. Занимљиво је међутим да активности представника СПЦ-а и опозиционих политичара из Парламента и ван њега против конкордата нису сви у удруженој опозицији сматрали достојанственим и озбиљним и многи су били мишљења да такво понашање може нанети озбиљну штету цркви.

Пауновић пише да је Милан Стојадиновић веровао да ће изгласавањем конкордата решити хрватско питање и са тим се слажу и други извори. Сам Стојадиновић је тврдио у својим сећањима да је патријарх Варнава био изманипулисан и да је СПЦ била увучена у политичку игру око конкордата, јер су противници његове владе успели да „обрлате” Варнавиног заступника митрополита Доситеја.⁵

По народу се 1937. причало да ће закључење конкордата значити да се крсно име и слава више неће славити и да ће сви морати да пређу у католичку веру.⁶ Међу верницима и у СПЦ-у је постојао објективни страх од Католичке цркве и још 1925. и 1926. године црквени лист *Весник* је писао да православни свештеници треба озбиљно да се позабаве стањем у цркви, својим образовањем и организацијом црквеног посла јер озбиљно заостају за Католичком црквом. Исти црквени лист је писао да до смиривања духова у Хрватској може доћи само сарадњом државе са Католичком црквом. Треба међутим рећи да је исто тако било и мишљења да све Хрвате треба превести на православну веру или бар извести стварање националне Католичке цркве у Хрватској, чему је био склон и сам епископ Николај. Свештеник СПЦ-а и народни посланик Марко Ружичић, који се у свом говору изјаснио за конкордат, рекао је јула 1937. једном припаднику ЈРЗ-а: „Опасност за православну цркву не постоји. Када би она литература коју је православна црква бацила у масе, приказивала чињенице лојално, не би могло да се формира код масе убеђење да ће по конкордату католички свештеници имати право да истерају нас православне из наших цркава, а да ће наше верне православце једном средњовековном (тзв.

⁴ АСЦГ, ЦПБ, 38-70-194.

⁵ Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Rijeka, 1970, стр. 481.

⁶ АСЦГ, Милан Стојадиновић, 37-58-370.

турском) методом насилно превести у католицизам. Ако се моја браћа православни свештеници желе да сете, сетиће се да смо међусобно много пута говорили о опасности за православље. Ту опасност ми смо у интимном признању налазили у нераду и зачмалости православне цркве, нарочито њених функционера на високим положајима. Од Католичке цркве зазирали смо због њене организоване службе милосрђа и систематског верског назиђивања верника.”⁷

Пауновић помиње и причу о неком наследству кнеза Павла. Према новијој литератури и изворима који су се појавили, у Београду се 1937. причало да је за гласање за конкордат у Народној скупштини употребљен новац који је Ватикан ставио Стојадиновићу на располагање у износу од 200 милиона италијанских лира, код Миланске банке. Помоћу тог новца су наводно били плаћени гласови народних посланика у Скупштини. Причало се такође да је после изгласавања конкордата Мусолинијева влада скинула секвестар са имања кнеза Павла у Италији, које је он наследио од своје мајке.⁸

Подацима из Пауновићевог дневника такође треба поклонити пажњу јер његова представа односа у Патријаршији, посебно између митрополита Јосифа и патријарха Гаврила, затим опис личности патријарха, његовог односа према епископу Николају и преговора око њиховог измирења, пријема др Влатка Мачека у Патријаршији, у поређењу са низом других извора потврђују аутентичност без обзира на извесне грешке у детаљима (на пример око патријарховог боравка у истом логору у оба рата).

Што се тиче садржаја брошуре *Крвава православна литија* која је објављена 1937. под псеудонимом Небојша и која је прештампана на почетку ове књиге са тврдњом да се иза псеудонима крије управо Сениша Пауновић, треба рећи да се то не може прихватити без извесне резерве. Такође је недопустиво користити брошуру као извор првог реда. У време конкордатске борбе вођен је прави рат лецима и брошурама (Срета Милошевић, епископ Платон, Марко Цемовић, Н. Москатело, С. Стојковић, др Михаило Илић, др Сергије Троицки, др Марко Костренчић, др Иван Рибар, Сима Симић...). Брошура свакако јесте аутентична али она се не може користити као прворазредан извор јер је настала са одређеном сврхом у јеку политичке борбе. Ниједан други извор не потврђује наводе да су на пример жандари већином били Словенци, чак и сам Пауновић касније у тексту наводи имена појединих жандара (Срба) и говори о томе да је њима командовао Драги Јовановић. Тврдња да је епископ Симеон био тешко повређен такође није тачна, то је демантовао и сам патријарх Гаврило али и други извори. Не стоји ни тврдња да се радило о наивном окупљању грађана ако се зна да је молепствије за болесног патријарха било планирано као повод за сукоб са властима. Што се тиче ауторства, ствари су мало компликованије. Сам Корошец, који је био добро обавештен, писао је Милану Стојадиновићу, 31. августа 1937. да иза псеудонима „Небојша” на лецима који су се појавили стоји др Воја Јањић. Корошец каже да,

⁷ АСЦГ, Милан Стојадиновић, 37-25-195.

⁸ Петар Иванишевић, *Доживљаји и успомене*, Архив САНУ – Архив Војводине, Београд, Нови Сад, 2001, стр. 204; Историјски архив града Београда, Досије Милана Стојадиновића, Извештај Ђорђа Бодија о Милану Стојадиновићу од 5. 5. 1952. у КПД Ниш, стр. 13; Миодраг Јанковић, *Кнез Павле од лепоте до истине*, Београд, 2004, стр. 462.

ако он и није писао већину летака, онда их је слао. Највероватније је да је Пауновић учествовао у настанку брошуре али да, како и сам каже, није њен једини аутор.

На крају треба свакако похвалити напор издавача, Библиотеке „Владислав Петковић Дис”, да објави ову књигу уз наду да ће и у будућности наставити са подухватима сличне природе.

Др Радмила РАДИЋ

Мира Лим, Антоњин Ј. Лим,
*Најважнија уметност. Источноевропски
филм у двадесетом веку,*
Клио, Београд, 2006, 507 стр.

Прва пројекција филма везује се за крај XIX века и Француску, тачније за 1895. годину и браћу Лимијер. Од тог периода филм постаје присутан у већини европских земаља. Борба филмских радника и заљубљеника у „покретне слике” за побољшање статуса филма и прелазак из једне „занатске делатности” у значајно уметничко стваралаштво трајала је дуго. Развој европског филма, нарочито у источноевропским земљама био је тесно повезан са политичким приликама у тим државама. Појавом књиге Мире и Антоњина Лима *Најважнија уметност* учињен је први корак у приказивању положаја филма у државама источне Европе, утицају који су режими у тим земљама остваривали преко филма и о судбини источноевропске филмске уметности.

Аутори монографије Мира и Антоњин Лим се дуги низ година баве источноевропском кинематографијом. Мира Лим је уређивала неколико прашких филмских часописа и аутор је монографије о италијанском филму, Висконтију и чехословачком филму. Новинар и критичар Антоњин Јарослав Лим био је уредник часописа *Literární noviny* у Прагу од 1961. до маја 1969. године, када је часопис забрањен. Од 1984. године у Паризу уређује часопис посвећен култури *Lettre Internationale*. Такође, у француској престоници Антоњин Лим предаје филм и драму. Заједничко дело Мире и Антоњина Лима *Најважнија уметност. Источноевропски филм у двадесетом веку*, написано је на чешком језику, али је прво и ауторизовано издање објављено на енглеском језику. Сам назив *Најважнија уметност*, аутори су одабрали у жељи да истакну важност и значај филма у поређењу са другим облицима уметничког стваралаштва, при том користећи термин из периода Октобарске револуције када је филм проглашен за „најважнију уметност”. У фебруару 1922. године Лењин је још једном нагласио значај филма у разговору са Анатолијем В. Луначарским истичући да је „за нас филм најважнија од свих уметности”.

Књига *Најважнија уметност* садржи увод, четири поглавља, додаток, библиографију, индексе филмова и имена. Термином „Источна Европа” који се користи у монографији Мире и Антоњина Лима, аутори су хтели да означе земље у оном делу света који се нашао у сфери јаког совјетског утицаја после 1945. године